

نقش رسانه در شکل‌گیری هویت نوجوانان و تفاوت آن با نگرش والدین

حمیده مروتی^۱

منیره کاظمی پور مهر جردی^۲

زهره خادم‌الحسینی^۳

چکیده

یکی از تحولات مهم دوران نوجوانی، ساخت هویتی منسجم و استوار است و اینترنت فرصت‌هایی را برای کشف و آزمایش هویت‌های برخط گوناگون فراهم می‌کند. لذا توجه ویژه به نوجوانان در محیط اینترنت اهمیت می‌یابد و خانواده می‌بایست در جهت تکمیل‌کردن اثرات تربیتی خود با استفاده از رسانه، بتواند جلوی تضعیف کارکرد تربیتی را بگیرد و نوجوان بتواند با راهنمایی‌های موثر والدین این بحران هویتی خود را که رسانه‌ها بخشی از آن به حساب می‌آیند، به خوبی سپری کند. این مقاله با نشان دادن تعارض و تفاوت‌هایی که رسانه با نگرش والدین در شکل‌گیری هویت نوجوان دارد؛ در صدد بیان یک خط فکری مناسب به والدین در بکارگیری بهتر رسانه و نقش تکمیلی در هویت نوجوان می‌باشد. در جهان امروز والدین موظف هستند خود با این همه اطلاعاتی که به سمت نه تنها نوجوان بلکه تمام اعضای خانواده به روز کنند و نقش تربیتی خود را بهینه نمایند.

کلید واژه‌ها: نقش رسانه، شکل‌گیری هویت، هویت نوجوانان، نگرش والدین

۱- مقدمه

رسانه‌های اجتماعی، رسانه‌ای برای تعامل اجتماعی به عنوان یک مجموعه فراتر از ارتباطات اجتماعی است. از طریق تکنیک‌های ارتباطی در همه جا قابل دسترس و مقیاس‌پذیر رسانه‌های اجتماعی به طور قابل ملاحظه‌ای در راه تغییر سازمان، جوامع و افراد ارتباط برقرار می‌کنند. رسانه‌های اجتماعی در اشکال مختلف از جمله مجلات، اجتماعات اینترنتی، وبلاگ‌ها، وبلاگ‌های اجتماعی، میکروبلگ‌ها، ویکی‌ها، پادکست‌ها، عکس‌ها و یا تصاویر، ویدئو، مسابقات و بوک مارک‌ها هستند. (ترشیا دووراه باروهه، ۱۳۹۴، ص ۴۷) یکی از مهمترین مزایای استفاده از رسانه‌های اجتماعی اشتراک‌گذاری آنلاین دانش و اطلاعات در میان گروه‌های مختلف مردم است. این اشتراک‌گذاری آنلاین اطلاعات گسترش افزایش مهارت‌های ارتباطاتی در بین مردم و به ویژه یادگیرنده‌ها و یاددهنده‌های مؤسسات آموزشی را به همراه دارد. رسانه‌های اجتماعی ظرفیتی برای تغییر اساسی در خصوص زندگی اجتماعی ما دارند، هم در سطح فردی و هم در سطح اجتماعی (ترشیا دووراه باروهه، ۱۳۹۴)

تربیت انسان‌های صاحب اندیشه و پرورش ذهن‌های کاوشگر، باید نخستین هدف و محصول نهایی تعلیم و تربیت باشد. در عصری که کتاب‌های درسی به سرعت کهنه می‌شوند و نوآوری دائماً تجربه می‌شود، اهداف نهایی و کلی تعلیم و تربیت هم ناگزیر باید تغییر یابد. به عبارت دیگر روش‌های سنتی تدریس و یادگیری که در آن فراگیران نقش منفعل دارند و بر پر کردن ذهن از اطلاعات تکیه می‌شود دیگر جوابگوی نیازهای تربیتی نسل حاضر و آینده نخواهد بود. برای تربیت صحیح فراگیران نیاز

^۱ استاد راهنما

^۲ طلبه فارغ التحصیل سطح ۲ حوزه علمیه حضرت زهرا(س)، کاردان نرم افزار کامپیوتر، میبد-یزد

^۳ طلبه سال پنجم سطح ۲ حوزه علمیه حضرت زهرا(س) میبد-یزد، کارشناسی شیمی

است تا آنها آزادانه، خلاقانه، نقادانه و به طور علمی بیندیشند. برنامه های مدارس و مراکز آموزشی باید چنان سازماندهی شوند که نظم فکری را به دانش آموزان منتقل نمایند طوری که آنها به جای ذخیره سازی حقایق علمی، درگیر مسئله شوند. باید آنها را برای روبهرو شدن با تحولات شگفت انگیز قرن بیست و یکم به مهارت های تفکر جهت تصمیم گیری مناسب و حل مسائل پیچیده جامعه مجهز نمایند در دنیای فعلی پارادایم تعلیم و تربیت در حال تغییر از آموزش برای اشتغال و استخدام به آموزش برای قابلیت استخدام است. باتوجه به سپهر یا جو اطلاعاتی و محیط رسانه های که ما و فرزندانمان در آن زندگی می کنیم، و از صبح که با صدای زنگ ساعت از خواب بیدار می شویم تا پایان شب که ضمن تماشای برنامه های تلویزیونی به خواب می رویم، نه تنها تحت تاثیر سرخپه های روزنامه ها، مجلات، سایت ها، برنامه های رادیویی و شبکه های ماهواره ای هستیم بلکه از پیام هایی هم که از طریق فوجان ها، کلاه ها، تیشرت ها، دفترچه یادداشت ها، تبلیغات داخل اتوبوس ها، مترو ها و بیلبوردهای (نصیری، ۱۳۹۱، ص ۱۳۸) نصب شده در بزرگراه ها و هزاران پیام و نماد رسانه ای دیگر در محیط پیرامونمان به ما می رسد تأثیر می پذیریم. به طور کلی همه ما به طور دائم تحت بمباران انواع و اقسام پیام های رسانه ای قرار داریم، به گونه ای که هر پیامی، ارزش ها و سبک های زندگی خاصی را به ما القا می کند. با توجه به این مسئله است؛ که می گوئیم مخاطبان عصر اطلاعات، به ویژه نوجوانان و جوانان ما نیازمند آموزش سواد رسانه ای هستند تا بتوانند اهداف نهفته در سبک زندگی القا شده در هر پیام را شناسایی کنند و برخورد فعالانه تری با محتوای پیام های رسانه ای داشته باشند. این هدف هنگامی محقق میشود که نهادهای آموزشی بتوانند افراد را طوری پرورش دهند که قدرت تشخیص و توانایی رمزگشایی محتوای پیام های رسانه ای را داشته باشند (نصیری، ۱۳۹۱، ص ۱۳۹). هدف از طرح این مقاله بیان تفاوت های موجود در آنچه رسانه به نوجوانان القا می کند با آنچه که والدین خواهان آن هستند که در شکل گیری هویت فرزندشان به آن دست یابند.

این مقاله با روش توصیفی-تحلیلی به تفاوت های میان رسانه و دیدگاه والدین در مورد شکل گیری هویت در نوجوانان پرداخته تا به این مسأله پاسخ دهد که رسانه در شکل گیری هویت نوجوان چه نقشی دارد و تفاوت آن با نگرش والدین چیست؟ از این رو به دنبال پاسخ گویی به این است که رسانه چگونه در شکل گیری هویت نوجوان مؤثر است؟ همچنین نگرش والدین در مورد شکل گیری هویت نوجوان چگونه است؟ و براساس این دو سوال، نوشتار حاضر خواهان بررسی تفاوت نگرش والدین و رسانه در شکل گیری هویت نوجوان است.

۱-۱ پیشینه تحقیق

در مورد نقش والدین در سواد رسانه ای فرزندان میتوان به تحقیق منتظر قائم و حاجی کاظم (۱۳۹۳) اشاره کرد. آنان در پژوهش خود با عنوان «سواد رسانه ای و شیوه های نظارتی مادران بر مصرف تلویزیون های ماهواره ای نوجوانان» که بر مادرانی متمرکز بود که فرزند ۱۲ تا ۱۸ سال دارند، نشان دادند ارتقای سواد رسانه ای والدین نقش مهمی در انتخاب راهبرد کنترل مصرف تلویزیون های ماهواره ای از سوی نوجوانان دارد.

تحقیق بهادری و برقی (۱۳۹۷) با عنوان «نقش سواد رسانه ای والدین و هویت اجتماعی بر مصرف رسانه ای دانش آموزان» که روی دانش آموزان ۱۱ تا ۱۸ سال انجام شد، نشان داد میان سواد رسانه ای والدین و هویت اجتماعی با مصرف رسانه ای نوجوانان رابطه وجود دارد. همچنین متغیرهای دسترسی و استفاده از رسانه ها توانایی تحلیل و ارزیابی هویت فردی و اجتماعی تفکر انتقادی و برقراری ارتباط با پیام های رسانه ای میتوانند مصرف رسانه ای نوجوانان را پیش بینی کنند.

اصلانی، عظیمی و سلیمانی (۱۳۹۸) در تحقیق خود با عنوان «رابطه بین سبک‌های نظارتی والدین و امنیت اینترنتی فرزندان در میان دانش آموزان دختر و پسر شهر دزفول» دریافتند که بین سبک‌های نظارت اینترنتی والدین و میزان امنیت اینترنتی فرزندان تفاوت معنادار وجود دارد. برخورد صمیمانه والدین با فرزندان و کنترل مناسب آنان اعتماد بیشتری را در میان اعضای خانواده فراهم میکند فرزندی که چنین جوی را احساس می‌کند در بیان نیازهای خود درباره اینترنت اتفاقاتی که در استفاده از اینترنت با آن روبه‌رو میشود سوالات و مشکلاتی که در هنگام استفاده از اینترنت با آنها روبه‌رو می‌شود احساس امنیت و راحتی بیشتری برای طرح موضوع‌های فوق با والدین خواهد داشت. در واقع این سبک نظارتی همان مداخله نوع فعال یا سازنده است که طی آن والدین به توضیح درباره رسانه و محتوای آن می‌پردازند و با فرزند خود بحث می‌کنند. این سبک نظارت همچنین با سبک ارتباطی خانواده ارتباط دارد. در این میان سبک ارتباطی آزاد و مبتنی بر گفت‌وگو می‌تواند نقش مهمی در رواداری اعضای خانواده داشته باشد. مداخله سازنده یا فعال رویکرد شناختی دارد که می‌تواند بهترین روش به خصوص برای نوجوانان باشد.

۲- مفهوم شناسی

رسانه در لغت به معنای وسیله رساندن است (دهخدا، ۱۳۱۹) در اصطلاح شامل رسانه‌های گروهی و وسایل ارتباط جمعی مانند رادیو، تلویزیون و مطبوعات می‌شود (همان). رسانه‌ها ابزار یا روش‌های مادی تغییر شکل پیام‌ها به علائم هستند که مناسب انتقال از یک مجرای (کانال) ارتباطی معین است^۴. وسایل ارتباط جمعی در دنیای امروز مصادیق زیادی پیدا کرده است و مانند گذشته فقط به تلویزیون، رادیو، روزنامه، مجله و کتاب منحصر نمی‌شود بلکه شبکه‌های اجتماعی، سینما، تئاتر، فیلم‌نوارهای صوتی و تصویری سی‌دی‌ها پوستر، عکس اسلاید، تابلوها گوشی‌های موبایل ماهواره اینترنت و... را نیز شامل می‌شود. (ناطق، ۱۳۶۷). شش نوع مختلف از رسانه‌های اجتماعی وجود دارد: پروژه‌های اشتراکی تولید محتوا (مثل ویکی‌پدیا)، وبلاگ‌ها و میکرو وبلاگ‌ها (مثل توییتر)، اجتماعات محتوایی (مثل یوتیوب)، سایت شبکه‌های اجتماعی (مثل فیس‌بوک)، بازیهای مجازی (مثل ورلد کرفت) و جهان اجتماعات مجازی (مثل سکند لایف). فناوریها عبارت‌اند از وبلاگ، اشتراک‌گذاری تصویر، ویدئو وبلاگ‌ها، پوسترهای دیواری، ایمیل (ترشیا دووراه باروهه، ۱۳۹۴)، پیام‌های فوری، اشتراک‌گذاری موسیقی، ورد پرس و صدا بر روی آی‌پی و... بسیاری از این خدمات رسانه‌های اجتماعی میتواند از طریق تجمع سیستم عامل شبکه‌های اجتماعی یکپارچه شود (همان).

هویت، در لغت به معنای حقیقت‌شیء یا شخص است؛ که در بردارنده صفات ذاتی و جوهری او باشد، اما در اصطلاح به مجموعه عوامل، آثار و مشخصه‌هایی که یک فرد را از افراد دیگر متمایز می‌کند، گفته می‌شود. این عوامل میتواند سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، دینی شخصیتی و... باشد (معین، ۱۳۵۱). اصل واژه هویت عربی، و از کلمه «هو» گرفته شده است. هویت، چیزی است که سبب تشخیص فرد میشود. هویت، چیستی و حقیقت را بیان میکند و بیانگر هیأت و ماهیت وجودی شیء است (دهخدا، ۱۳۱۹). هویت در زبان لاتین^۵ دو معنا دارد؛ معنای اول، تشابه مطلق است و معنای دوم، تمایز را می‌رساند که سازگاری و تداوم را در بردارد. بنابراین، می‌توان گفت؛ که هویت در اصطلاح بیانگر دو نسبت بین اشیاء و افراد است: از یک طرف شباهت‌ها و از سوی دیگر تفاوت‌ها. هویت ابعاد مختلفی دارد مانند بعد روانی، اجتماعی، فلسفی و فرهنگی. (ناطق، ۱۳۶۷)

^۴ گیل و بریجت ۱۳۸۰
^۵ Identity

نوجوانی معمولاً از وقتی آغاز می‌شود که فرد از لحاظ جنسی نضج یافته است و با رسیدن به سن قانونی یعنی سنی که قانوناً فرد می‌تواند در اموال خود تصرف کند یا در ازدواج به ولی نیاز ندارد پایان می‌یابد. از مطالعات درباره رشد و تکامل نوجوانان چنین بر می‌آید که تغییرات در رفتار، گرایش‌ها و ارزش‌ها در این دوره سریعتر انجام می‌گیرند بلکه رفتار گرایش‌ها و ارزش‌ها کاملاً با آنچه قبلاً بودند متفاوت می‌شوند (شعاری نژاد، ۱۳۸۰)،

نگرش والدین: خانواده جایی است که کودک اولین تجربیات اجتماعی خود را کسب می‌کند. نگرش والدین عاملی است که این محیط در آن بیشترین تأثیر را دارد. در سال‌های اول پس از تولد، نزدیک‌ترین و مهم‌ترین فرد در محیط کودک و در درجه اول نیازهای کودک را برآورده می‌کند والدین او هستند. نگرش والدین در این زمینه بسیار تعیین کننده است. والدین در موقعیت یک پیوند محافظ بین کودک و محیط قرار دارند. کودک در سال‌های اول نیازهای خود را با کمک والدین برطرف می‌کند. از طریق آنها سعی می‌کند دنیای بیرون را بیاموزد و درک کند. در این رابطه، نگرش والدین ضروری است. رفتاری که متوجه کودک می‌شود و نگرش‌هایی که نسبت به او اتخاذ می‌شود، با مشاهده اولین تجربه از اهمیت بالایی برخوردار است. باز هم در دوره نوجوانی، فرصت‌های تجربه‌ای که از نظر اجتماعی شدن به کودک داده می‌شود. ارزش زیادی دار نگرش والدین، دیدگاه‌ها و باورهایی که پدر و مادر نسبت به فرزندان خود در دوران نوجوانی دارند و یکی از عوامل مؤثر بر رشد و پویای فرزندان نگرش والدین می‌باشد

6

۳- تأثیر رسانه در شکل‌گیری هویت نوجوان

رسانه‌ها، یکی از عوامل تأثیرگذار در شخصیت کودکان و نوجوانان هستند. اطلاعات و داده‌ها در حجم بالا و در کمترین زمان از رسانه‌ها به کودکان منتقل می‌شود و این امر نشانگر جایگاه واقعی رسانه است. یافته‌ها نشان می‌دهد که رسانه‌ها در کنار تأثیرات علمی مانند یادگیری و آموزش، افت تحصیلی و کاهش نرخ مطالعه، تأثیرات اجتماعی مانند اجتماعی کردن کودکان، پرکردن اوقات فراغت، کاهش فعالیت‌های اجتماعی، تأثیرات فرهنگی مانند بلوغ زودرس، الگوگیری نامناسب، دسترسی آسان به اطلاعات ناسالم، تأثیرات رفتاری مانند انفعال، خشونت و پرخاشگری کم تحرکی و عدم نشاط و تأثیرات روانی مانند انزوای طلبی و تضعیف ارتباط عاطفی کودک با خانواده را موجب شده است. برای کاهش آثار نامطلوب رسانه بالا بردن سواد رسانه، الگوسازی والدین و مشارکت و همراهی والدین در استفاده از رسانه توصیه می‌شود.

الف) تأثیر آموزشی

یکی از کارکردهای اصلی رسانه از ابتدای پیدایش آن، کارکرد آموزشی است. آموزش‌های عمومی، آموزش‌های تخصصی و انتقال تجربه به وسیله شبکه‌های مستند علمی، شبکه‌های خبری علمی، شبکه‌های تلویزیونی آموزشی و... صورت می‌گیرد. تنوع و فراوانی رسانه‌ها هر روز بیش از پیش می‌شود و ارتقای بینش، نگرش و مهارت‌های رفتاری به وسیله رسانه به کودکان و نوجوانان آموزش داده می‌شود. این امر از آثار مثبت رسانه است. شواهد پژوهشی متعدد نشان می‌دهد که رسانه‌های گروهی به ویژه تلویزیون، فیلم‌های سینمایی و مطبوعات می‌توانند بر دانش و اعتقادات ملی مخاطبان گروه‌های سنی مختلف تأثیر بگذارند. در عصر فوران اطلاعات، دغدغه بسیاری از والدین، آگاهی از آموخته

های فرزندان و به نوعی نظارت بر نحوه یادگیری آنهاست. دو جنبه رشد در ذهن کودک می توان تشخیص داد: در یک طرف چیزی است که میتوان آن را جنبه روان شناسی اجتماعی رشد نامید و آن عبارت است از آنچه کودک از خارج و به وسیله خانواده، مدرسه و انتقال تربیتی کسب میکند و در طرف دیگر، رشدی است که میتواند خود به خودی نامیده شود که آن را رشد خود هوش می نامند و عبارت است از آنچه کودک به وسیله خودش یاد می گیرد. (ص ۷۴ تأثیرات رسانه) در کنار بعد آموزشی رسانه ها یکی از زیانهای گسترش حضور رسانه های جدید در زندگی کودکان، تک بعدی شدن آنهاست. تأثیر پذیری و علاقه زیاد کودکان به رسانه های دیداری و شنیداری موجب کاهش شدید فرصت و رغبت استفاده آنها از منابع و رسانه های مکتوب است. محققان معتقدند که کودکان، خواسته یا ناخواسته از دیگر وسایل ارتباطی بی بهره هستند و گرایش ها نسبت به کتاب و مطبوعات اندک است. عدم حضور جدی کتاب، مجله و سایر وسایل ارتباطی مکتوب در زندگی نونهالان و نوجوانان سبب دور شدن آنها از عوامل فرهنگ ساز می شود به ویژه که این سال ها بهترین فرصت در راه ایجاد رابطه عاطفی بین کودک و کتاب است.

افت تحصیلی؛ پرداختن کودکان به برنامه های رسانه ای از فرصت و علاقه آنها برای فعالیت های آموزشی می کاهد، رغبت آنها را به مدرسه کم میکند و موجب میشود تا از انجام تکالیف درسی به عنوان باری اضافه و مزاحم برای تفریح و سرگرمی خود متنفر شوند. شاید به همین دلیل است که مطالعات انجام شده نشان می دهند کودکانی که بیشتر اوقات تلویزیون می بینند در مقایسه با دیگران، درخشش کمتری از نظر تحصیلی دارند.

ب) تأثیر اجتماعی رسانه:

آثار اجتماعی رسانه بسیار ملموس، عینی و غیر قابل انکار است. پژوهشگران معتقدند برخی از ناهنجاری های اجتماعی را با روشهای بازدارنده خشن نمیتوان کنترل کرد؛ زیرا این روشها سبب پنهان ناهنجاریها فقط برای مدت محدودی میشود و با گذشت زمان، سر باز میکند، اما با رسانه ها می توان تأثیرات عبرت آموز بیشتری به دست آورد. رسانه های جمعی مانند رادیو، تلویزیون، بازی های ویدیویی و تلفن همراه، تأثیرات عمیق مثبت و منفی در توسعه شناختی، رفتاری و اجتماعی (ص ۷۵ تأثیرات رسانه) کودکان بر جای می گذارند. خشونت، رفتارهای جنسی پرخطر، مصرف الکل، چاقی، سیگار و.... از این موارد است. (ص ۷۶ تأثیرات رسانه)

اول: جامعه پذیر کردن کودکان:

یکی از عوامل جامعه پذیری در جهان امروز علاوه بر والدین و خانواده، محیط آموزشی و دوستان، رسانه هانی جمعی هستند که نقش مهمی در رشد و تربیت جنبه های گوناگون زندگی کودک ایفا می کنند. رسانه ها از نخستین سالهای کودکی با انسان همراه میشوند چنان که بر اساس پژوهش های صورت گرفته، نوزادان نیز حدود نیم ساعت در شبانه روز تلویزیون می بینند. آموزه ها و اطلاعات متنوعی از طریق رسانه ها به ویژه تلویزیون به کودکان و نوجوانان ارائه می شود. بسیاری از یادگیری ها غیر مستقیم هستند و پایدارترین تربیت، تربیت غیر مستقیم و ضمنی است که در فیلم ها و سریال ها دیده می شود. رسانه ها نه تنها با تخصیص وقت کودکان و نوجوانان به آنها و کاهش وقتی که برای خواب و انجام تکالیف صرف میکنند بر آنها تأثیر می گذارند بلکه بر باورها و اعتقادات آنها نیز مؤثرند. کودکان و نوجوانان با مشاهده و تقلید آنچه می بینند برخی رفتارهای ضد اجتماعی مثل پرخاشگری و خشونت را فرامی گیرند.

زندگی و تقدم زمانی آن بر آموزش سواد و احکام مذهبی تأکید شده است. در احادیث سفارش شده است تا پدران و مادران بازیهای مانند شنا و تیراندازی را بیاموزند. و حتی خود با آنها بازی کنند. این همه در حالی است که انس و عادت آنها به رسانه ها و به ویژه بازی های رایانه ای از تحرک جسمانی کودکان کم میکند و آنها را از بازی با همسالان خود باز می دارد. کاهش میزان استراحت و ورزش، دیر خوابیدن، چاقی، تنبلی و کسالت از آسیبهای جسمی و رفتاری است. که در صورت افراط کودکان و نوجوانان در استفاده از رسانه های دیداری باید منتظر آن بود. (ناطق، ۱۳۶۷ ص ۸۰)

و) تأثیر روانی رسانه

تضعیف ارتباط عاطفی کودک با خانواده: جذابیت رسانه و فراورده های روزافزون آنها موجب علاقه شدید کودک به آنها شده و سبب می شود اندک اندک کودک از دنیای حقیقی فاصله گرفته و به دنیای رسانه، تخیل و تنهایی روی آورد. بنابراین، میزان ارتباط و صمیمت روابط حضوری او با اعضای خانواده کاهش می یابد. کودکان به میزانی که برای ارتباط رسانه ای وقت و علاقه اختصاص می دهند از ارتباطات انسانی و خانوادگی محروم می شوند و مزایای آموزش های چهره به چهره و شفاهی را از دست می دهند.

انزوا طلبی و خیال پردازی: ارتباط با گروه همسالان در اثر اکتفا به سرگرمی ها، بازی ها و تفریحات رسانه ای و رایانه ای کاهش می یابد. این امر سبب محرومیت کودکان از مهارت های برقراری ارتباطات انسانی و تعامل با گروه های هم سن می شود و به تدریج گوشه گیری را به صورت خصلت رفتاری به کودک تحمیل می کند. (ناطق، ۱۳۶۷ ص ۸۰)

۴- نگرش والدین در شکل گیری هویت نوجوان

نخستین پایگاهی که هویت نوجوان را شکل می دهد خانواده است برخورداری از پرورش سالم در خانواده به فرد این فرصت را می دهد که در اجتماع موفق و قابل احترام باشد. خانواده محل آسایش و آبراه کوچکی است که فرد را به اقیانوس جامعه پیوند می دهد، پدر و مادری که در تربیت فرزندان یکپارچه عمل میکنند و انتظارات تقریباً یکسان و مشخص دارند، فرزندان را در یک مرکز مدیریت واحد قرار می دهند اگر والدین بخواهند با فرزندانشان صمیمی باشند باید نخست با خود صمیمی باشند رفتار صمیمانه اعضای خانواده و می تواند مسیر صحیح را به فرزندان نشان دهد. در این بخش با بررسی انواع خانواده ها و دیدگاه هایشان می توانیم نگرش والدین را شناخت و باتوجه به آن نقش آنها را در شکل گیری هویت بازشناسی کرد.

انواع خانواده ها در روابط با فرزندان

۱- خانواده های سهل گیر: از ویژگی های خانواده سهل گیر، بی توجهی به آموزش رفتارهای اجتماعی است. در این گونه خانواده ها به طور کلی، قوانین بسیار محدودی وجود دارد و افراد چندان به اجرای قوانین و آداب و رسوم اجتماعی پایبند نیستند و هر کس هر کاری بخواهد، می تواند انجام دهد و دخالت در کارهای یکدیگر معنا ندارد؛ زیرا در خانواده سهل گیر، به تعداد افراد خانواده حتی در مسائل جزئی و روزمره مانند غذا خوردن نظر وجود دارد.

هر چند فرزندان خانواده های سهل گیر استقلال فکری و عملی دارند، به سبب هرج و مرج نوعی تزلزل روحی در این گونه خانواده ها دیده می شود؛ زیرا هر کس به منافع خود توجه دارد، نه به منافع

عمومی خانواده و همین تزلزل باعث بی‌قیدی کودکان می‌شود، به گونه‌ای که آنان احساس مسئولیت در برابر زندگی را از دست می‌دهند. در نتیجه این کودکان توانایی زندگی اجتماعی را ندارند و در جامعه بزرگتر همیشه با مشکلات اخلاقی و اجتماعی روبه‌رو می‌شوند.

یکی از اساسی‌ترین مبانی رفتار انسانی از نظر دین مقدس اسلام وجود میانه روی در روابط خانوادگی است. این اصل در تمامی زمینه‌ها و همچنین در زمینه برنامه‌های خانوادگی نیز می‌تواند مناسب باشد. بر این اساس افراط و تفریط در آزادیها و سخت‌گیری‌ها و محبت ورزیدن به کودکان و وضع قوانین و مقررات نامناسب نامطلوب به‌شمار می‌آید. حضرت امام سجاد هنگامی که دید، نوجوانی به هنگام حرکت به پدرش تکیه کرده است خشم و نارضایتی خود را از چنین رفتاری که بیانگر از خود راضی بودن و اتکای بیش از حد نوجوان به پدر بود - آشکار کرد. در این نمونه شاید رفتار پدر با کودک بسیار سهل‌گیرانه بوده و او بی‌توجه به آداب و رسوم اجتماعی بزرگ شده است.

امام حسن عسکری نیز در این باره می‌فرماید: «جرأة الولد علی والده فی صغره تدعوا إلی العقوق فی کبره: «جرئت و جسارت فرزند در دوران کودکی نسبت به پدر نارضایتی پدر را در بزرگ سالی به دنبال خواهد داشت.»

۲- خانواده‌های سخت‌گیر و مستبد

در خانواده‌های مستبد والدین خواهان اجرای بی‌چون و چرای دستورهای خود هستند و لزومی برای ارائه دلیل نمی‌بینند. فرد مستبد - که در بیشتر موارد پدر است - تصمیم‌گیرنده و تعیین‌کننده وظایف دیگر اعضای خانواده است و آنچه مطابق میل اوست، باید اجرا شود. قوانینی که این والدین بر فرزندان خود تحمیل می‌کنند، به سن کودک بستگی دارد. برای نمونه سخت‌گیری در مورد سر و صدا پاکیزگی، بازی با اسباب بازی، اطاعت، چگونگی لباس پوشیدن و... مربوط به سالهای پیش از مدرسه است و توقع رفتارهای عاقلانه عملکرد خوب در مدرسه درست غذا خوردن و... از مسائلی است که والدین مستبد در دوران دبستان از فرزندان خود انتظار دارند.

۲-۱ آثار این گونه روابط

فرزندان اینگونه خانواده‌ها کمتر به خود متکی‌اند، خلاقیت کمی دارند و کنج‌کاو نیستند. در مسائل اخلاقی، عاطفی و ذهنی نیز انعطاف‌پذیرند و زود تحت تأثیر دیگران قرار می‌گیرند. هافمن از تحقیقی چنین نتیجه می‌گیرد: کودکانی که در خانواده سخت‌گیر بزرگ می‌شوند معمولاً مطیع و فرمانبردارند، ولی در اکثر موارد رفتار آنها توأم با پرخاشگری است. این کودکان احساس ناامنی می‌کنند و از خود استقلال کافی ندارند. آنها در بین هم‌بازی‌های خود محبوبیت زیادی را به دست نمی‌آورند برای حقوق دیگران احترام قائل نمی‌شوند و در برابر انتقاد بزرگترها بی‌تفاوتند و از ثبات عاطفی کمی برخوردار هستند و سرانجام این که گرایش بیشتری به انحرافات اخلاقی از خود نشان می‌دهند.

بخش دوم انواع روابط اعضای خانواده رفتارهای سخت‌گیرانه والدین نسبت به پسران در دراز مدت نتایج منفی بیشتری بر جای می‌گذارد توانایی شناختی و اجتماعی پسران والدین مستبد در سطح پایینی است، عملکرد تحصیلی و فکری آنها ضعیف است و در روابط آنان با همسالانشان، حس ابتکار، رهبری و اتکای به نفس دیده نمی‌شود. این کودکان از پذیرفتن مسئولیت خودداری می‌کنند و به طور کلی به بزرگ سالان بدبینند. اینان در سنین نوجوانی بیشتر اوقات خود را با هم سالان، به ولگردی و پرسه زدن در خیابان‌ها می‌گذرانند.

۳- خانواده‌های مقتدر

در چنین خانواده ای فرزند به استقلال و آزادی فکری تشویق می شود؛ در عین حال والدین، نوعی محدودیت و کنترل بر او اعمال می کنند. در این خانواده اظهار نظر و ارتباط کلامی وسیعی در تبادل کودک والدین وجود دارد و گرمی، صمیمیت و محبت به کودک در آن در سطح بالایی است.

از ویژگی های این خانواده انضباط همراه با رفتار خود مختارانه است. والدین هرگاه نوجوان را از چیزی منع کنند با از وی انتظاری ویژه داشته باشند، برای او مسئله را به خوبی تبیین می کنند و دلیل آن را ارائه می دهند در چنین خانواده ای تقسیم کار وجود دارد به طوری که هر یک از اعضا، مسئولیتی را به عهده می گیرد و در تصمیم گیری ها و تقسیم درآمدها، رفت و آمدها روش زندگی و دیگر مسائل بر اساس مشورت و پیروی از مبنای عقلی و مصلحت اندیشی رفتار می کنند.

۵- تفاوت نقش رسانه با نگرش والدین در شکل گیری هویت نوجوان

خانواده مهمترین محیط یادگیری برای نوجوان و خانه محیط مناسبی برای رشد و تربیت است. فناوری، بخشی از زندگی شده است و فرزندان برای همگام شدن با تحولات و پیشرفت های اجتماع نیازمند آموزش و استفاده از رسانه در امور مختلف هستند. امروزه عدم تسلط به فنون جدید ارتباطی و استفاده از ابزارهای رسانه ای نوین و متفاوت، افراد کاردان را از دور رقابت حذف میکند. بنابراین، نوجوان باید برای هویت بخشی و بالندگی شخصیت خود، روابط اجتماعی و تعاملات مدنی را بهبود بخشد. بهره گیری صحیح از رسانه با کمک و برنامه ریزی والدین و همراهی آنها با نوجوان در استفاده از رسانه امکان پذیر است. این امر سبب آموزش صحیح موارد استفاده از رسانه و کاهش اثرات نامطلوب آن می شود. تدوین منشور حقوق نوجوان برای در اختیار گرفتن اوضاع فرهنگی جامعه در برابر رسانه ها و تربیت مناسب، تنظیم برنامه ای جامع، حمایتی و برخی قواعد و مقررات نیاز است تا با تبیین حقوق نوجوانان در این زمینه بتوان راهنمای عملی مدیران و تولید کنندگان محصولات رسانه ای بود و ضمانت اجرای لازم برای جلوگیری از تجاوز به حقوق آنها را پیش بینی کرد. در حقوق بین الملل برای این منظور گامهایی برداشته شده و اصولی بنیان نهاده شده است، اما در نظام حقوقی ایران با وجود داشتن پشتوانه ملی، فرهنگی و دینی قوی، خلا آشکاری در قواعد و مقررات وجود دارد. بنابراین، پیشنهاد میشود که گروهی از زبده ترین متخصصان دین، روان شناسی کودک، جامعه شناسی، علوم تربیتی و آموزشی، فرهنگ و ارتباطات، حقوق و سایر (ناطقی، ۱۳۶۷، ص ۸۲) رشته های مرتبط به کار گرفته شوند تا با بهره مندی از مطالعات و اصولی که در جهان بنیان نهاده شده است به تدوین منشور حقوق کودک در این زمینه بر اساس مبانی دینی و ملی خود اقدام کنند. به طور قطع نتیجه این پژوهش گسترده باید به شکل قانون، آیین نامه و با نظام نامه اخلاق حرفه ای از سوی مراجع مربوط تصویب و اجرا شود

مفاهیم الگو شده از سوی فرزندان، قابل باور و به راحتی قابل انتقال هستند؛ یعنی اگر والدین در ساعتهای مشخص، برنامه خاصی را ببینند، این رفتار به عنوان الگویی برای فرزندان مطرح می شود و پذیرش این قانون که استفاده از رسانه نظم مشخصی باید داشته باشد راحت تر خواهد بود. الگوسازی مناسب به وسیله والدین میتواند سبب تغییر عادت فرزندان در استفاده از رسانه و جایگزینی آن با فعالیتهای دیگر مانند بازی، مطالعه، ورزش، روابط دوستانه و... شود.

۶- نتیجه گیری

برای شکل‌گیری هویت نوجوان خانواده و رسانه هر دو نقش بسزایی دارند. در یک مرحله خانواده‌ها می‌توانند با آشنایی و شناخت بحران‌هایی هویتی نوجوان می‌توانند سطح نگرش و دیدگاه خود را نسبت به نوجوان بالا ببرند و چگونگی رفتار با او را یاد بگیرند و نگرش‌های مستبدانه و سهل‌گیرانه اصلاً نمی‌تواند کمکی به او بکند با اقتدار دادن به نوجوان می‌توان تا هر زمان که به بحران هویتی دچار گردید با کمک و استعانت والدین بتواند این بحران را سپری کند. در مرحله دوم رسانه‌ها عامل مهمی در ساخت هویت نوجوان بشمار می‌آیند. امروزه با پیشرفت تکنولوژی و ابزارهای ارتباط جمعی فراوانی که وجود دارد بی‌شک می‌تواند فرد را مدیریت کند و حتی آسیب‌پذیرتر کند. و دشمنان نیز با استفاده از این ابزار هویت ساز بهره‌فروان برده‌اند به طوری‌که توانسته در سبک زندگی افراد اثرگذار باشد. بنابراین، نوجوان باید برای هویت بخشی و بالندگی شخصیت خود، روابط اجتماعی و تعاملات مدنی را بهبود بخشند. بهره‌گیری صحیح از رسانه با کمک و برنامه‌ریزی والدین و همراهی آنها با نوجوان در استفاده از رسانه امکان‌پذیر است.

با توجه به آنچه گفته شد تفاوت‌های بسیاری میان والدین و رسانه و تأثیرگذاری روی هویت نوجوانان وجود دارد. رسانه‌ها به یمن وجود اینترنت و شبکه‌های اجتماعی در خلوت نوجوان راه پیدا کرده و نوجوان می‌تواند به تنهایی به آن دسترسی داشته و از خیلی مسائلی که نمی‌تواند با والدین در میان بگذارد مطلع گردد و نیازهای خود را برطرف سازد. والدین نیز به علت مشغله فکری و دغدغه‌های معیشتی خانواده و خصوصاً خانواده‌های چند فرزندی نمی‌توانند به طور دائم و همیشگی فرزند را کنترل کنند و همچنین ارتباطات اجتماعی مانند دوستان و مدرسه و ارتباط با افراد مختلف در جامعه باعث می‌شود ارتباط با والدین را مختل کند. بنابراین والدین باید برای پر کردن این خلأ ارتباطی خود تدابیر بهتری داشته باشند و فرزند خود را با این مسائل آشنا سازند و با تقویت ارتباط خود و با استفاده از محبت و ارزش‌گذاری بروجود نوجوان و اقتدار دادن به او نهایت تلاش خود را بکنند تا نوجوان به سمت ارتباطات نامناسب نرود با آموزش و آگاه ساختن او از مضرات استفاده از رسانه‌ها به خصوص موبایل و اینترنت نوجوانان را راهنمایی کنند و نباید او را در این محیط پرتنش و آسیب‌زا بدون آموزش رها ساخت.

لزوم آشنایی با ابزارهای جدید رسانه‌ای و همگامی با تحولات رسانه‌ای عاملی جهت پیشگیری از آسیب‌های فضای مجازی بیان شد، باید اذعان نمود تسلط به این فضا منجر به این واقع بینی می‌شود که به رغم اینکه این ابزارها می‌توانند در پیشرفت انسان به سوی زندگی بهتر و آینده‌ای زیباتر کاملاً مؤثر باشند؛ برای ساختن ساختارهای دانش، به ابزار و مواد اولیه نیاز داریم. ابزار، مهارت‌های ما در حوزه سواد رسانه‌ای و ماده اولیه اطلاعات به دست آمده از محتوای پیام‌ها و دنیای رسانه‌ای است. استفاده فعالانه از رسانه‌ها بدان معنی است که ما از پیام‌ها آگاهیم و به طور خودآگاهانه با آنها در تعامل هستیم. به طور سنتی، سواد رسانه‌ای به توانایی تحلیل و ارزیابی محصولات رسانه‌ای، و به طور گسترده‌تر به توانایی ایجاد ارتباط مؤثر از طریق نگارش خوب اطلاق می‌شود.

۷- منابع

امیر حسینی خسرو خانواده خوشبخت فرزند موفق روانشناسی تربیت فرزند (از تولد تا ازدواج)
استادان طرح جامع آموزش خانواده (خانواده و فرزندان اد دوره دبیرستان)
حسینی داوود (روابط سالم در خانواده)

سعیدی رضوانی و همکاران (چالش میان تربیت حداقلی و حداکثری در امر جنسی)

فلسفی محمد تقی گفتار فلسفی کودک،

مجلسی بحار الانوار

احدی حسن و همکاران روان شناسی رشد،

ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه،

ناطق شاهده زهرا و همکاران تأثیرات رسانه بر هویت کودکان و نوجوانان، پژوهش های اسلامی جنسیت و خانواده، سال چهارم، شماره ششم / بهار و تابستان ۶۷

نصیری بهاره، عقیلی سید وحید بررسی آموزش سواد رسانه ای در کشورهای کانادا و ژاپن، نشریه نوآوریهای آموزشی، عقیلی، سید وحید، بهار ۱۳۹۱ - شماره ۴۱، تاریخ داندلود : ۰۴/۰۴/۱۴۰۴

حسینی انجدانی مریم درویشه زهرا خسروی زهره پورشهریاری، مه سیما نقش والدین همسالان محیط آموزشی و رسانه ها در رشد هویت ملی نوجوانان و جوانان شهر تهران، نشریه مطالعات روان شناختی، تابستان ۱۳۹۳ شماره ۳۹، تاریخ داندلود : ۰۴/۰۴/۱۴۰۴

تریشا دووراه با روهه البرزی هادی اثر بخشی رسانه های اجتماعی به عنوان ابزار ارتباطی و ظرفیت آنها برای فناوری های ارتباطی، نشریه مدیریت رسانه، مرداد ۱۳۹۴، شماره ۱۴، تاریخ داندلود : ۰۴/۰۴/۱۴۰۴

منتظر قائم و حاجی کاظم (۱۳۹۳) عنوان «سواد رسانه ای و شیوه های نظارتی مادران بر مصرف تلویزیون های ماهواره های نوجوانان»